Original scientific paper

Hódi Sándor

TÚLFŰTÖTT AZONOSSÁGTUDAT: A NACIONALIZMUS*

A nacionalizmus ébredése

Azok a nagy változások, amelyek az elmúlt évszázadok során az ember társadalmi helyzetében végbementek, kifejeződésre jutnak az önmeghatározás tartalmi és minőségi változásaiban is. Az új társadalmi függőségi viszonyok és kötöttségek új identitásdimenziókat hoznak létre. Az új identitásdimenziók az új elvek szerinti társulás és kollektív akaratnyilvánítás lehetőségeit jelentik, illetve ennek a társulásnak és akaratnyilvánításnak az igényét fejezik ki.

A „nemzetet" a humanizmuskori kezdetek után a 18. századi európai felvilágosodás tette meg az emberi társulás és politikai cselekvés új keretévé, miután a vallás nyújtotta valóságértelmezés az emberi helykeresés légvárai rombadőltek. A Krisztusban való *egység,* illetve a bűnbeesés és megváltás dogmájában kifejeződő *egyetemesség* szemléleti kereteit szétfeszítették az emberek szűkebb csoportjainak racionálisabb és az Antikrisztus eljövetelénél aktuálisabb érdekei.

A közös élet, az azonos nyelv, a hagyományok tartós érdekeire alapozva kereste helyét és történelmi szerepét az újkori nemzet is. A nemzeti eszmében megfogalmazódó „egység és szövetkezet" szabadságot, társadalmi cselekvési lehetőséget és politikai szuverenitást ígért a nemzetet konstituáló egyedeknek. Ebben volt, s ma is ebben van vonzereje. Más kérdés, hogy ez az eszmény a valóságban sohasem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hogy a „nemzet" által ígért „hazát" és „szabadságot" a nemzetet konstituáló egyedek többsége sohasem élvezte. Annál nagyobb szükség volt viszont a zsenge nemzeti érzés romantikus táplálására és a nemzettudat ideologikus megerősítésére. És a nacionalizmus megjelenése tulajdonképpen ehhez a feladatvállaláshoz kötődik.

A „szent cél", az áhított „nemzeti egység" megteremtése érdekében az eszme és a gyakorlat közti mély szakadékot nem volt szabad látni engedni. Így a modern nacionalizmus már megjelenésekor elmosta és háttérbe szorította a nemzetté szerveződés valós motívumait, s helyette a nemzet mibenlétének

* Az alábbi írás egy identitásproblémákkal foglalkozó átfogóbb munka előtanulmánya. Íródott 1983-ban.

megragadására romantikus, irracionális gondolati modellt kínált fel. A nacionalizmus koncepciója szerint a nemzet nem meghatározott elvek szerinti társulás, nem is politikai akaratnyilvánítás vagy ennek igénye, hanem „ősi organikus egység", az emberi történelem változatlan érvényű közösségi kerete, melyet sajátos, csak a nemzeti létre jellemző tényezők és törvényszerűségek határoznak meg. Ezeknek a tényezőknek és törvényszerűségeknek az együttesében, időtállóságában és folytonosságában rejlik állítólag a nemzet lényege, amely a nyelvben, kultúrában, szokásokban, de legfőképpen a „néplélekben" (egy-egy nép szellemében, tudatában, érzületében, viselkedésében stb.) jut kifejeződésre és egyaránt sajátja a nemzeti közösséghez tartozó valamennyi egyednek.

A tudati ráhatás és az érzelmi nevelés lehetőségeivel más korokban is éltek, melynek következtében az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően az emberek önismeretét mindig is mítoszok és mitizált valóságelemek terhelték. A nemzeti függetlenségi mozgalmak és a nemzeti államok létrejötte idején a nemzeti eszme vált a tudatformálás és érzelmi nevelés legfőbb eszközévé. A nacionalizmus gondolati modellje azt sugallta, hogy az embert „értékes" és „hasznos" személyiséggé tulajdonképpen nemzeti érzései teszik és a nemzeti lét – nemzeti függetlenség – megteremtését és megvédését szolgáló cselekvései. A megfelelő összehasonlításokhoz, a szükséges önkorrekcióhoz nem hiányoztak a nemzeti erényeket kifejező dicső elődök példái, amelyek érzelmileg a felkínált magatartás követésére intettek. A nemzeti érzések és „erények" mindenekfölött álló értékeinek *elhitetése* a nacionalizmus expanzióját szolgálta, ami együtt járt az adekvát helyzettudat tompulásával.

A nacionalizmus nemcsak szubjektív értelemben: megfelelő szemléletmód kialakításával és pszichés habitus létrehozásával fáradozott az óhajtott nemzeti lét megteremtésén, hanem objektív értelemben is, a nemzeti államért, nyelvért, alkotmányért stb. folytatott függetlenségi harcokkal is. Segítsége vitathatatlan a soknemzetiségű középkori birodalmak felrobbantásában, hiszen a nemzeti függetlenségi mozgalmakat nem kis mértékben fűtötte a fiatal nacionalizmus agresszivitása. A korábbi államkomplexumok helyén azonban a világon sehol sem jöttek – és a népek évszázados keveredése folytán nem is jöhettek – létre ún. „tiszta" nemzeti államok, hanem újabb, csak a korábbinál éppen kisebb többnemzetiségű államok. Ezzel a helyzettel a nacionalizmus sajátos látószögéből kifolyólag nem békülhetett meg, s tulajdonképpen máig sem békült meg. Vezérelve – a „nemzeti princípium" érvényesülése, történelmi beteljesülése érdekében a „nemzetállam" keretein belül rekedt nemzetiségeket, etnikai csoportokat vagy akár kisebb népeket igyekszik asszimilációra kényszeríteni. Jobb híján így szeretné a „nemzetállamon" esett csorbát kiköszörülni és a történelem végcéljaként értelmezett „tiszta" nemzeti létet megteremteni.

Az a körülmény, hogy a nacionalizmus ott bábáskodott már a születő nemzetek bölcsőjénél és expanziója elválaszthatatlan a nemezeti függetlenségi törekvésektől, meglehetősen bizonytalanná teszi történelmi szerepének megítélését és értékelését. A bizonytalanságot csak fokozza az a történelemszemlélet, mely a nacionalizmus örökségeként kimondva-kimondatlan a nemzetek létrejöttét tekinti a történelem legfőbb értékmérőjének. Ezáltal nemcsak hogy nem lehet különbséget tenni a nemzeti érdekek jogos igénye és a nacionalizmus célja

között, de a nacionalizmus, mint ideológia meg is szűnik, a nemzeti eszme részévé válik. A döntő kérdés ez esetben arra redukálódik, hogy mi segítette és mi gátolta a nemzeti közösség megteremtését, anélkül, hogy a „nemzeti közösséget" szorgalmazó törekvések értelmére, céljára, következményeire rákérdeznének. Vagyis az a fajta történelemszemlélet éppen a dolgok lényegét tekintve marad meg a nacionalizmus gondolatkörében, amennyiben a nacionalizmus koncepciójának megfelelően, a történelmet elsőrendűen olyan folyamatnak tekinti, melynek végső célja a nemzet létrejötte. Az ily módon abszolutizált és dogmává merevített nemzeti eszme óhatatlanul szembe állítja egymással a nemzeteket és történészeiket, hiszen ugyanazon történelmi eseményre, saját látószögüknek megfelelően, merőben másként tekintenek. Általában úgy, hogy amit a saját nemzeti közösség elődei csináltak az mind „jó" és „haladó" volt, amit viszont a másik nemzet néhai képviselői tettek az „rossz" és „retrográd". Vagyis „Ami itt fehér volt, az ott fekete és fordítva", írja Szűcs Jenő e kérdéssel kapcsolatban, meggyőző érvekkel bízonyítva, hogy a „nemzeti történetírás" anakronisztikus volta hogyan zárja ki a történelmi események tárgyilagos megítélésének lehetőségét.[1]

Végső soron a történészek dolga, hogy a történelem „nemzeti aspektusából" és a „nemzeti elv" historizálásából fakadó szemléletmóddal, s annak torzulásaival megbirkózzanak. Számunkra itt a történetírás nemzetenként különböző kategóriáinak és a hibás beidegződéseknek a felvázolása annyiból volt fontos, hogy érzékeltessük, miért is oly körülményes még ma is „kiszűrni" a nacionalista eszméket a nemzeti egyenjogúságért, érdekegyeztetésekért folyó vagy azt célzó más jogos törekvésektől.

A kérdés bonyolult voltát a „nemzeti elv" kései védnökei gyakran úgy próbálják meg leegyszerűsíteni, „áttekinthetővé" tenni, hogy ami a nemzeti függetlenségi mozgalmak idején jogosult volt, az ma korszerűtlen. Vagyis a nemzeti függetlenségi mozgalmak idején nincs értelme nacionalizmusról beszélnünk, ma viszont, miután a „nemzeti államok" létrejöttek, a nemzeti identitás felerősödését – köztük a kisebbségek részéről jelentkező jogkövetelésekat – anakronisztikusnak kell tekintenünk. Ezeket a megmozdulásokat, mivel „retrográd" szerepet játszanak a történelemben, mondják, joggal lehet nacionalista megnyilvánulásoknak nevezni. A nacionalizmus megítélésében azonban nyilvánvalóan nem az időbeli különbség a döntő tényező, hanem az *alapállás* és a látószög, ami egyébként sajátja az imént jelzett vagy a hozzá hasonló elképzeléseknek is. S ennek az alapállásnak vagy látószögnek a legfőbb jellemzője a megengedhetetlen kizárólagosság és aránytévesztés.

A modern nemzeti fejlődésre általában mint haladó történelmi folyamatra tekintünk. Haladó jellege – mint Szűcs Jenő írja –, abban rejlik, hogy a nemzet „az emberek egy tágabb, történelmileg kialakult csoportjának olyan szorosabb territoriális-politikai integrációjával jár, mely a termelőerők fejlődését általában kedvezően befolyásolja és olyan gazdasági, politikai, kulturális, érzelmi és pszichikai integrációt eredményez, mely a társadalomnak korábban lokális, rendi és vallási széttagoltságban élő tömegeit bizonyos értelemben nivellálja életfeltételeiben, politikai aktivitásukban, kulturális életnívójukban, érzelmileg színezett csoport-lojalitásukban". Amennyiben ezeknek a gazdasági, politikai,

kulturális, valamint pszichikai kötöttségeknek a létrejötte „nem jár más csoportok nemzeti integrációjának sérelmével, a nemzeti fejlődés az újkori történelem egyértelműen haladó vonulatába tartozik". Amennyiben azonban keresztezte más nemzeti csoportok hasonló integrációs törekvéseit és a nemzetek fejlődésében a „kölcsönös romboló tendenciák jutnak túlsúlyba, továbbá a nemzeti csoporton belül a fenti értelemben vett nivelláló hatás nem érvényesül, a ‚nemzeti' rendszerint többé vagy kevésbé retrográddá válik" [2]. A nemzeti fejlődés és a „haladás" kérdése ebből kifolyólag közelről sem olyan egyértelmű, mint ahogy azt a nacionalizmus állítja.

A megengedhetetlen kizárólagosság és aránytévesztés mellett a nacionalizmus másik legfőbb ismérve, hogy a nemzetet csak „horizontális" társadalmi-politikai közösségnek ismeri el, a társadalom „vertikális" tagozódásával nem sokat törődik. Pedig a „nemzet" megvalósulása nemcsak a „nemzetállamok" létrejöttének a függvénye, hanem annak is, hogy mennyire, milyen mértékben vált a hatalom birtokosává maga a nép, hogy mennyire valósult meg a nemzeti eszme által sugallt szabadság és közösség. Ennek értelmében a nemzeti függetlenségi harc csak akkor értékelhető progresszív folyamatként, ha a nemzeti megmozdulás vagy népfelkelés egyúttal társadalmi átalakulásért folyó harc – társadalmi forradalom – is.

Ismeretes, hogy az embereket életfeltételeikben, társadalmi cselekvési lehetőségeikben, politikai szerepükben, kulturális életnívójukban stb. kiegyenlítő, nivelláló közösség a maga teljességében a világon még sehol sem valósult meg. A társadalom strukturális megoszlását, vagyis az egyenlő jogokat és lehetőségeket illetően az egyes államok között természetesen nagy különbségek figyelhetők meg. A különbségek olykor éppen a nemzeti ideológia dominanciájából és expanziójából erednek, melynek következményeként a társadalmi osztálytagozódás kifejezetten etnikai színezetet ölt. Az etnikai érdekellentétek csak újabb konfliktusokat eredményeznek, s ezeknek a konfliktusoknak a politikai differenciáló hatását a nacionalizmus a „nemzeti közösség" gazdasági, politikai és kulturális keretének még erőszakosabb szorosabbra zárásával igyekszik kompenzálni, ami a gyakorlatban legtöbbször egyet jelent az erőszakos asszimiláció politikájával.

Biztató, hogy vannak a nemzeti együttélésnek és együttműködésnek szép példái is, de nem ez a jellemző. A nemzeti államok létrejötte és fennállása számos megoldatlan problémához kötődik, úgy „horizontális" mint „vertikális" értelemben. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy minél több a tennivaló valamely „nemzetállamon" belül az egyenlő jogokat és lehetőségeket illetően, s minél több a rendezetlen kérdés az államközi kapcsolatok területén – különös tekintettel a „nemzeti kérdésre" –, annál gyakrabban üti fel a nacionalizmus a fejét, s annál inkább megtalálja számítását is. Ami egyébként érthető, hiszen a szabadság és kirekesztettség ellenében a tömegeket mindig is mítoszokkal kellett és lehetett a legjobban pótolni.

A nacionalizmusról alkotott közkeletű elképzelések és publicisztikában meghonosodott politikai frázisok alapvetően hamis pszichológiai értelmezést kínálnak fel a nacionalizmus jelenségére. E hiedelmek és sugallatok szerint a nacionalizmus megjelenése sajátos személyiségalkatú emberek tevékenységével és társadalmi térnyerésével függ össze. Ez a sajátos személyiségalkat egy velejéig „gonosz" és teljesen „torz lelkületű" embert takar, aki kihasználva társadalmi ébertelenségünket, szabad kiélést enged destruktív hajlamainak és alantas ösztöneinek. Előfordul, hogy ez a személyiségalkat valamely nép, nemzetiség vagy etnikai csoport körében szinte általánossá válik, ilyenkor valójában már egy torzult „antropológiai faj" kialakulásával állunk szemben. Ez a rendszerint sovén és fasisztoid karaktervonásokat magára öltő nemzet, nemzetiség vagy etnikai közösség „természetéből" fakadóan más népek leigázására tör, s minthogy ezen törekvésük legfőbb akadályát jelenti a nemzetek békés együttélésének, joggal váltja ki más népek megvetését és gyűlöletét.

Olykor az örökletes adottságként átszármaztatott és valamely népesség többségére vagy egészére vonatkoztatott „gonosz" lelkület helyett a nacionalizmus közhelyszerű értelmezése csak az adott nemzet – nemzetiség, etnikai csoport – „vezérét" és „bandáját" tekinti pszichiátriai szempontból vett „őrültnek", aki illetve, akik különböző ígéretekkel „becsapják" és „félrevezetik" az egyébként tisztességes szándékú és jóhiszemű embereket. Ez esetben a torzult „antropológiai faj" helyett nacionalizmustól „fertőzött" tömegekről lehet beszélni.

Ezek a nacionalizmusra vonatkozó magyarázat-sémák azáltal, hogy pszichopatológiai karakterjegyekre, antropológiai értelemben vett degeneratív stigmákra, illetve „fertőzésre", „emocionális pestisre" vezetik vissza a nacionalizmus jelenségét, kitüntetett figyelmet szentelve az agresszív megnyilatkozásoknak és destruktív cselekményeknek, valójában *elfedik* a nacionalizmus megjelenésének okát, s szubjektív arculatánál fontosabb vonatkozásait. A nacionalizmus „csírájának" meghatározott személyiségtípusba való lokalizálása nem tudományos magyarázat, hanem ideologikus szerepet lát el – a megoldatlan társadalmi, gazdasági és politikai problémákkal küszködő rendszerek „ellenségkép"-szükségletének felel meg. A különböző diktatórikus, önkényuralmi rendszerek mindig nagy hangsúlyt fektetnek hirdetett eszményeikre. Eszményeik megvédése érdekében szoros érdekük fűződik ahhoz, hogy a belső viszályok, a nemzetek közötti feszültség és bizalmatlanság *valós okainak* leplezése végett valamilyen „bűnbakot" kínáljanak fel. Tulajdonképpen ezt a szerepet látják el a „torzult lelki alkatú" külső és belső „ellenségek". A nacionalista személyiségalkatába kapaszkodó koncepció perszonifikálja az „ellenséget". Olyan tulajdonságokkal ruházza fel, amelyek a nemzeti türelmetlenség megnyilvánulási formáiként a mindennapi tudat számára is hozzáférhetők, s amely tulajdonságjegyek az „ellenséges" vagy „kóros" viselkedés kritériumaiként eleve magukon hordozzák a negatív társadalmi minősítést. És mivel az „ellenséges viselkedés" kritériumai, akárcsak a normalizálté, hozzászabhatók a mindenkori hatalom igényeihez, e módszer sikeres alkalmazása kettős eredménnyel

kecsegetet: nemcsak a nacionalizmus társadalmi, gazdasági és politikai okainak feszegetése válik megkerülhetővé, hanem az „ellenségkép" megfogalmazásával a kurzus elvárásai és toleranciájának határai is kijelölhetők.

A nacionalizmus pszichológiai-pszichiátriai síkra terelt *politikai diskurzusa* aligha volna keresztülvihető az érintett szaktudományok bevonása nélkül. A mindennapi tudat előítéletektől terhes kognitív sémáit és a hatalom olyan irányú elvárásait, hogy az „ellenséget" valamilyen módon „elfajzottnak", „degeneráltnak", legjobb esetben „betegnek" lehet tekinteni, szakmailag hitelesíteni kell. És a pszichopatológia diagnosztikai kelléktárából kölcsönzött kifejezések révén ezek az elképzelések és elvárások hitelesítést is nyernek: a nacionalista személyiségrajzában használatos kifejezések egyértelművé teszik, hogy kóros személyiségalkattal, lelki degenerációval, azaz pszichopatológiai értelemben – „betegséggel" állunk szemben. Mégpedig, ha így áll a helyzet, ha a nacionalisták sérült személyiségű, „beteg" emberek, „gyógyíttatásuk" vagy „reszocializációjuk" éppúgy indokolt és szükséges, mint más deviáns vagy sérült személyiségű emberek esetében. A nacionalista karakterjegyek pszichopatológiai sajátosságaiból, valamint az orvostudomány ma még meglehetősen szegényes terápiás eszköztárából fakadóan a legkézenfekvőbbnek látszik, ha ezek a személyek megfelelő büntetésben és „átnevelésben" részesülnek. A terápiás eszköztár javulása, illetve a politikai hatalom növekvő disszimulációja e téren azt ígéri, hogy börtön helyett politikai meggyőződésük miatt alkalmasint mind többen kerülnek elmegyógyintézetbe. Ennek a „fejlődésnek" a jegyei egyébként sok helyütt már megfigyelhetők.

Bár a nacionalizmusra vonatkozó magyarázatsémák a pszichopatológiai karakterjegyeket általában nem szívesen nélkülözik, mint mondottuk, néha megesik, hogy a degeneratív stigmák csak a „vezéreket" illetik, míg más személyek nacionalista magatartását a „vezér" és „bandája" által gerjesztett „emocionális pestis" következményének kell tekintenünk. A nacionalizmus eme formájával szemben, minthogy „fertőzésről" van szó, ami bárhol és bármikor felütheti a fejét, valamelyest nagyobb megértést lehet tanúsítani: a „vezér" likvidálása és a „fertőző gócok" felszámolása után a helyzet rendezése végett általában elegendő megfelelő „nevelő-felvilágosító" munkához folyamodni.

A nacionalizmussal kapcsolatos *pszichologizálás* a politikai hatalomnak azt sugallja, amit az hallani akar. Ha a népek „derűs és békés" együttélését nacionalista kilengések zavarják meg, a nyugtalanságot keltő nacionalista elemeket példás büntetésben kell részesíteni, a megtévesztett embereket pedig megfelelő eszmei-politikai munkával át kell nevelni. Erős Ferenc a fasizmus társadalomlélektanáról írott tanulmányában helyesen világít rá ennek a pszichologizmusnak a természetére. Megítélése szerint a nemzeti identitászavar szélsőséges megnyilvánulási formájával – nevezetesen a fasizmussal – kapcsolatban felhozott pszichologizáló vagy didaktikus érvek azon a prekoncepción nyugszanak, amely meglehetős szekpszissel tekint a „tömegember" természetére, feltételezve abban azokat az alantas ösztönöket, amelyeket csak fel kell piszkálni és a „tömegember" máris „fasiszta csőcselékké" nacionalista megmozdulások hordozójává válik. A pszichológiának ez a degeneratív stigmákkal operáló sötét emberképe rálicitál a hatalom „rendet teremtő" intézkedéseire. Kimondva-

kimondatlanul azt sugallja, hogy az embereket csakis megfelelő *represszív intézkedésekkel* lehet és kell kordában tartani. „Nevelői optimizmus és felvilágosító elhivatottság a felszínen, a mélyben pedig fatalizmusba hajló pesszimizmus, alapvető bizalmatlanság az ‚emberi természet' és a demokratikus alternatívák iránt – ez az a kettősség, írja Erős, ami a fasimussal kapcsolatos pszichológiai elgondolások ideológiai keretéül és konkrét politikai kontextusául szolgál."[3]

Amit Erős a fasizmus szociológiai értelmezésével kapcsolatban ír, az érvényes a nacionalizmus „szelídebb" vállfajaira is. A nacionalizmus meghatározott személyiségtípusba való lokalizálása, illetve „emocionális pestisként" való interpretálása csak korszerűbb változata az egyház jól kiérlelt valamikori kiközösítő magyarázat-sémájának: az „ördög" által való megszállottságnak konkrét esetekben és a „bűnbeesésnek" valamennyi ember elmarasztalását illetően. Bárhol és bármikor vált kérdésessé az a pozitív emberkép, amit eszmék és rendszerek követendő példaként tűztek népek, közösségek elé, azt valahogyan mindig a „gonoszt" megtestesítő „ellenségek" veszélyeztették. És ez a gonosz a politikai cselekvés terén mind a mai napig megmaradt irracionális törekvésnek. Formája persze koronként változott – hiszen az ellenségképpel dolgozó elméleteknek mindig és mindenütt az adott társadalom ideologikus és legitimációs szükségleteihez kellett igazodni, a lényeg azonban változatlan maradt. Olyan normaszegő viselkedési jegyekről volt szó mindig, amelyek az ember „alantas ösztöneiből" erednek, s nem pedig *társadalmi helyzetének* következményei.

A nemzeti önérzet és nemzettudat megnyilvánulási formái kétségkívül egyéni viselkedéshez kötöttek. A nemzeti hovatartozási élmény kialakulásáért azonban, valamint annak változatos megjelenési formáiért – a nemzeti érzés „paranoid" beszűkülésétől, a nemzeti kategóriával való tökéletes közömbösségen át a nemzeti hovatartozás érzelmi és tudati vonatkozásainak elutasításáig – az egyénen kívüli történelmi-társadalmi tényezők a felelősek. Az egyén beleszületik valamely közösségbe, ahol készen találja a nemzeti hovatartozásával együttjáró problémákat. S tetszik az számára, vagy sem, szerves részévé válik érzelmi világának, felfogásmódjának, magatartás-sémáinak. Egyértelmű determinációról persze szó sincs, hiszen az, hogy a nemzetek közötti kapcsolatok fejlődése, stagnálása vagy felélénkülése, a jogegyenlőtlenségek és kiváltságok elszenvedése, élvezése vagy e jogegyenlőtlenségek és kiváltságok megszüntetésére irányuló erőfeszítések, a nemzeti válaszfalak ledöntésére irányuló törekvések egyénileg kit hogyan érintenek, ezernyi tényezőn múlik. A variációs lehetőségek ellenére a nemzettudat szempontjából az önmeghatározás lehetőségei azonban mégis csak kötöttek: önmagára vonatkozóan mindenki csak az adott történelmi-társadalmi feltételek és aktuális politikai, kulturális helyzetek által felkínált sémák valamelyikét fogadhatja el.

Gyakorlati vonatkozásait tekintve ez a körülmény azt jelenti, hogy naiv pszichologizmus a nacionalizmus elleni küzdelmet az individuális magatartás szintjén észlelhető megnyilatkozások puszta szankcionálásával orvosolni. Mi több, e megnyilatkozásokat hamis ok-okozati összefüggésbe ágyazni. Bármilyen szigorú megtorló és elrettentő intézkedéseket foganatosítsunk is a nacionalizmussal szemben, ha az egyénekre irányul, miközben a nemzetek közötti

kapcsolatokat megzavaró tényezőket – társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális folyamatokat – figyelmen kívül hagyja, a hatás vagy következmény éppen ellenkező a kívánatossal. A szankciók a nacionalizmus tüzét fogják szítani. A nemzeti érzés intenzitása ugyanis az averzív és sértő ingerekre kifejezetten megnő. A bonyolult eseménysorozatból kiemelt, a komplex jelenségtől függetlenített személyek felelősségrevonásuk révén referenciális csoportjukban hőssé válnak. Így visszájára fordul minden büntetés. És eredménytelen marad az „átnevelés", mert a nacionalista szemében csak egyetlen értékrend létezik: az, amit referenciális csoportja nyújt neki, s ennek érdekében, főként, ha megerősítést nyer, bármire képes, akár életének feláldozására is. Ez a „paranoid" megszállottság csak annak függvényében mérséklődik, ahogyan a körülmények hatására megváltozik a referenciális csoport értékrendje, ahogyan a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életben elvesztik jelentőségüket a nemzeti érzéseket irritáló alá- és fölérendeltségi helyzetek. A nacionalizmus ellen küzdve tehát elsődlegesen *nem a nemzeti identitászavart megjelenítő* személykere kell mérni a fő csapást, hanem azokon a társadalmi viszonyokon kell változtatnunk, amelyek a nacionalizmust „kondícionálják", nap mint nap újratermelik annak affektív és kognitív alapját.

A nacionalizmus megjelenési formái

A nacionalizmus a nemzeti lét *hamis tudata.* Megjelenési formáit tekintve nagyon sokféle lehet, nagy általánosságban véve azonban mégis két válfaját különböztethetjük meg.

Az egyik esetben a nacionalizmus a nemzeti lét hiányát, a nemzeti jogfosztottságot vagy a nemzetek szemet szúró egyenlőtlenségét kompenzáló ideológia kíván lenni, amely, ha különböző társadalmi osztályok és rétegek szempontjából felemás módon is, de a nemzeti közösség megteremtésének irányába sarkall cselekvésre, az egyenlő jogok és esélyek kiharcolására tesz kísérletet. A nacionalizmusnak ez a formája gyakran társul más progresszív törekvésekkel.

A nacionalizmus másik, gyakoribb válfaja az, amikor egy államrendszer a társadalomszervezés terén felmerülő nehézségeit, s ennek kapcsán problematikussá váló egységét, fennmaradásának tömegbázisát ideológiailag a nacionalizmus felélesztésével próbálja megteremteni. Ez utóbbi esetben az ún. „államalkotó" nemzet (vagy nemzetek) az államhatárokon belül élő más, „nem államalkotó" nemzeteket, kisebbségeket, nemzetiségeket – felfüggesztve és háttérbe szorítva ezek sajátos igényeinek kielégítését, elvitatva emancipációs törekvéseik jogosságát és szükségességét – beolvadásra, asszimilációra kényszerít.

Megjelenési formáitól függetlenül, a nacionalizmus eszméi mindig ideologikus eszmék, mert a meglevő szociális, kulturális és politikai természetű konfliktusokat az „egységes nemzet" eszményének túldimenzionálásával igyekszik megoldni. Más szóval, a meglevő konfliktusokért nem a társadalmi strukturális viszonyokban rejlő ellentmondásokat és nem a társadalomszervezés adott időben, helyen és adott formában való problematikus voltát teszi felelőssé, hanem más nemzeteket. A nacionalizmustól mentes nemzeti tudat is meghatározott

társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális mozzanatokat emel ki a nemzeti hovatartozási érzés fokozására irányuló törekvésében, de ettől még a nemzet, a nacionalizmus eszményével ellentétben, nem válik „ünnepi közösségé", nem vet árnyékot a szociális, politikai konfliktusok természetére, s főként nem konfrontálódik emiatt más nemzeti közösségekkel. A nacionalisták szemében saját nemzetük megszépülten *homogén közösségként* tudatosul *a szociálisan tagolt* társadalmi egység helyett, ami a tárgyilagos helyzetmegítélésnek nem kedvez. A nemzeti ideológiává erősödő nemzeti tudatban, a nacionalizmusban a társadalmi konfliktusok valós hátterének, összefüggéseinek kibontására irányuló törekvések átadják helyüket historizáló szempontoknak, a nemzeti „sors" mitizálásának, az önsajnálatnak és a vádaskodó sirámoknak. A nacionalizmus a nemzet történelmi múltjának és a többi nemzethez való viszonyának eme hangulatkeltő értelmezésében olyan téziseket állít fel, és olyan fogalmak használatát engedi meg, amelyek a múltat és jelent *nemzeti konfliktusokká* egyszerűsítik le.

Mivel a nacionalizmus ideológiái rendszerint olyan társadalmi-politikai struktúrákat fognak össze, amelyekben a belső szociális és politikai ellentmondások szinte automatikusan nemzeti konfliktusok formáját öltik magukra, a gazdasági élet nehézségeinek elmélyülésével vagy a politikai válság kiéleződésével a nacionalizmus hangvétele is harsányabbá válik. A „nemzet sorsáért" való aggódás átcsap az elégedetlenség és összeférhetetlenség tudatos gerjesztésébe. E „nehéz időkben" a bürokratikus és hatalombitorló csoportok nagyobb lehetőséget adnak arra, hogy a nacionalizmus hatása a gazdasági életből és a politika területéről beszivárogjon a művelődési életbe, hogy befolyása alá vonja a kulturális örökséget ápoló intézményeket, s kétes szolgálatra sarkalljon írókat, költőket és meghatározott tudományágak képviselőit.

A nacionalisták tudatosan igyekszenek visszaélni a nemzeti érzésekkel. A történelmi örökség egyes elemeinek túlhevítésével, a nemzeti sajátosságok megőrzésének állítólagos veszélyeztetettségével, illetve az ezt prezentáló helyzetek, események drámai hangú elemzésével szítják a nemzetek közötti elégedetlenséget és összeférhetetlenséget. A múltbeli eseményeket, amelyekhez természetszerűen sok tisztázatlan érzés kötődik, valamint a jeles történelmi személyiségek szellemének megidézését, akik az adott nép körében nagy tiszteletnek örvendenek, ugyancsak a nemzeti szembenállás fokozására szokták felhasználni.

A „nehéz időkben", a saját és más népekre vonatkozó sztereotípiák és előítéletek felerősödése mellett elharapóznak a más nemzeteket becsmérlő tréfák is, amelyek kiválóan alkalmasak az izgatásra és az ellenőrizhetetlen hangulatkeltésre. A nacionalizmus eme kávéházi szintű kiélési formájától színvonal tekintetében egyébként nem sokban tér el az „akadémikus" nacionalizmus sem, ami a tudomány hitelrontásával keresi kenyerét. A tudományosság mezét magára öltő nacionalizmus természetesen összehasonlíthatatlanul veszélyesebb a kávéházi szintű nacionalista kilengéseknél. A durva tréfák, kötekedések, a sértő hangnem míg magukat a jelenlevő más nemzetiségűeket irritálja elsősorban, az „akadémikusok" között folyó licitálás ország-világ színe előtt folyik. Természetesen a saját nemzeti érdekek és jogok abszolutizálásáért. Kié, kit illet meg a

világnak, Európának, vagy egy szűkebb régiónak ez vagy az a része? Kinek van több és régebbi történelmi emléke? Ki érkezett előbb az adott helyre? Kinek vannak nagyobb tiszteletet parancsoló ősei? Melyik a szorgalmasabb, harcosabb, a területet és jogokat „megérdemlő" nép? Kik között áldozták legtöbben életüket a hazáért? Kit illet meg a jog az állam egységének megőrzéséért? stb.

Az egyik nacionalizmus kiváltja a többi nemzet nacionalizmusát, de távolról sem szükségszerű, hogy valamennyi nemzet fölött azonos intenzitással vonuljon át és azonos formát öltsön egy-egy nacionalista hullám. A társadalmi-gazdasági körülmények, a politikai jogok és feltételek, a történelmi és kulturális örökség, az adott nép osztályszerkezete jelentősen befolyásolja a nacionalista hullám hevességét és formai jegyeit. De függetlenül attól, hogy a nacionalizmus milyen intenzitással jelentkezik és milyen formát ölt, minden változata fékező-en hat a társadalmi strukturális viszonyok átalakulási folyamatára, illetve ennek a folyamatnak sajátos irányvételt, vagy jelleget próbál adni. Olyan irányvételt és jelleget, amely révén a saját nemzeti érdek a lehető legjobban kifejezésre juthatna, függetlenül attól, hogy az az anyagi javak termelése és elosztása terén tapasztalható problémák megoldását egyébként hogyan befolyásolja.

Persze, nem mindig csak az akció árulkodik nacionalizmusról. Nem csak a cselekvő megnyilatkozás sejtet hegemonisztikus ambíciókat. Olykor éppen az utal a nacionalizmus jelenlétére és erőkifejtésére, hogy a kívánatos nemzetiségi politika megvalósításával kapcsolatban nem történik semmi, hogy a nemzetek közötti megbomlott viszonyok helyreállítása vagy egyáltalán a fejlődés lehetőségének biztosítása érdekében nem születnek megfelelő intézkedések. Mert a nacionalizmus csak úgy tud hatékony lenni, ha mindig a legcélszerűbb formában jelentkezik, ha a helyzetekhez, körülményekhez a lehető legteljesebben alkalmazkodik. Emiatt sokszor nehéz felismerni és azonosítani. A bürokraták és hatalmi tisztségviselők például, annak ellenére, hogy sok helyütt a nacionalizmus legfőbb eszmei hordozói, szívesen kérkednek szándékukat leplező, haladóbb szellemű elvi célkitűzésekkel, nagy filippikákat vágnak le a nemzeti egyenjogúság megteremtésére irányuló pártprogramok mellett, ugyanakkor valójában minden tevékenységük arra irányul, hogy a gyakorlati életben meghiúsítsák a verbálisan hirdetett törekvéseket. És mivel rendszerint nem kis hatalmi jogkörrel rendelkeznek, néha látványos akciókba kezdenek, úgymond a „nacionalizmus" felszámolása érdekében. Lecsapva a legyengébb ellenállás irányába „példát statuálnak", amellyel csak azt érik el, hogy felborzolják a kedélyeket, elégedetlenséget, félelmet, nyugtalanságot keltenek az egyes nemzetek és nemzetiségek körében.

Megfigyelhető továbbá a nacionalizmusnak az a formája is, amely szerint a nemzetek közötti viszonyok fejlesztése, illetőleg az öröklött egyenlőtlenségek mindenféle formájának kiküszöbölése pusztán elhatározás kérdése, jó és rossz szándék ügye és nem a tényleges lehetőségek, a társadalmi viszonyok változásait érlelő folyamatok függvénye. A mértéktelen és türelmetlen követelések, a meglevő egyenlőtlenségek azonnali és teljes kiküszöbölésének igénye nacionalista színezetű „radikalizmust" sejtet. És ez a sejtés valósággá válik, ha a „radikalizmus" képviselői rossz szándékot, burkolt ellenállást látnak ott, ahol az egyenlőtlenség elhárításának és felszámolásának objektív lehetősége hiányzik.

A társadalmi fejlődés, a nemzetek közötti viszonyok vonatkozásában is, gazdasági-politikai folyamatokhoz van kötve. A nacionalizmusnak ez utóbbi formája leegyszerűsítve a helyzetet, a megoldatlan problémák kapcsán azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy a nemzeti egyenjogúság megvalósítását szorgalmazó politika egésze reménytelen.

De ahogy nacionalizmust takarhat a türelmetlenség, nacionalizmust takarhat a felettébb nagyfokú „türelem", a gazdasági-politikai egyenjogúság megvalósulásáért folytatott harcot lassító, fékező magatartás is. Bizonytalan, hogy az ellentétes előjelű törekvések kötélhúzásában ki, kit fog nacionalistának nyilvánítani, hogy a párharc eredményeként előálló politikai konstellációban melyik attitűd fog megerősítést nyerni, s melyik részesül elmarasztalásban. A bizonytalanság abból fakad, hogy egyfelől mindig lehet objektív nehézségekre hivatkozni, gazdasági indokokkal takarózni, s a jogos követeléseket türelmetlenségnek, hangulatkeltésnek nyilvánítani, másfelől viszont a túlméretezett igényeket, a maximalizált szükségleteket csitító, belátásra bíró magatartást is lehet a pártprogram bojkottjának tekinteni, konzervativizmusnak titulálni. A minősítés nyilván minden esetben annak függvényeként alakul, hogy a társadalomban aktuálisan a progresszív vagy a regresszív tendenciák vannak-e túlsúlyban, hogy a minősítést végző, elfogadó politikai hatalom érdekeltségénél fogva mit tart fontosabbank.

Összegezve az elmondottakat többnyelvű környezetben a nacionalizmus mindenütt jelen van vagy megjelenésével lehet számolni, ahol nem folyik eredményes küzdelem az ember ember által történő bárminemű kizsákmányolását szolgáló öröklött társadalmi struktúrák felszámolásáért. A nacionalizmus nyílt és agresszív formájával állunk szemben ott, ahol az uralkodó nemzet vagy valamely többségben levő nemzet uralkodó osztálya, hatalmi struktúrája más nemzetek – kisebbségek, etnikai csoportok – beolvasztására, asszimilálására törekszik. Ha nem is támadó jellegű és agresszív színezetű, nacionalizmust takar az is, ha valamely többségben levő nemzet képviselői fékezik az öröklött strukturális viszonyok felszámolására irányuló küzdelmet, ha burkolt ellenállást fejtenek ki a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és egyenrangúságának teljes megvalósulásával szemben. De nemcsak a többségi nemzetek passzivitására, burkolt ellenállására vonatkozik ez, hanem paradox módon a cselekvést nem vállaló, a helyzetbe belenyugvó kisebbségekre is. Mert nacionalizmus az is, ha a kisebbségben levő nemzetek, nemzetiségek visszavonulnak a küzdelemből, ha azt várják, hogy jogaikat a politikai rendszer biztosítsa számukra, anélkül, hogy ennek érdekében a legcsekélyebb erőkifejtést is kellene tenniük. Ez a fajta passzivitás, elégedetlenség, sértődöttség többnyire a magukról nem sok életjelt adó kisebbségek, etnikumok nacionalizmusának a sajátos vetülete.

A nacionalizmus társadalmi-politikai háttere

A mondottak alapján is nyilvánvaló, hogy a nacionalizmus elleni harc célt téveszt és eleve kudarcra van ítélve, ha a társadalomszervezés a nemzeti konfliktusok alapján szolgáló strukturális viszonyok szabályozása, megváltoztatása he-

lyett a jelenségek hordozóira vadászik és represszióhoz folyamodik. Sőt, mivel a nacionalizmus elleni harc ez esetben fékezi a társadalom sürgetővé vált demokratizálódási folyamatát, megnehezíti a demokratikus intézmények, szokások, gyakorlatformák létrejöttét és funkcionálását, valamely nemzet nagyállami hegemonista törekvéseinek védelmi részeként maguk a represszív intézkedések is nacionalizmust takarnak.

A nemzeti viszonyok rosszabbodásának, a nemzeti összetűzések különböző formáinak, köztük a nacionalizmus felerősödésének leggyakoribb oka a *nemzeti jövedelem sérelmes* – vagy sérelmesnek vélt – *felhalmozása és elosztása.* Ezért a nacionalizmus elleni harcnak arra kell irányulnia, hogy a nemzeti jövedelem egy részének felhalmozását és az értéktöbbletből való részesedést illetően a rendszer ne állítsa szembe az egyes nemzeteket és nemzetiségeket, hogy strukturális viszonyaival ne teremtsen alá- és fölérendeltségi viszonyokat közöttük, magyarán, hogy ne biztosítson egyik nemzet számára sem a többivel szemben kiváltságos helyzetet. Megnyilvánulási formáitól függetlenül, így a nacionalizmust magában a politikai rendszerben kell leépíteni, a társadalom strukturális viszonyaiból kell kiszorítani. Mert a nacionalizmus gyökerei az „államtulajdonosi, bürokratikus és centralista viszonyokban és törekvésekben keresendők" elsősorban, amelyek mindig felerősödnek, ha átmenetileg, vagy tartósabban lelassul a társadalmi fejlődés üteme és gazdasági-politikai válsághelyzet áll elő. [4] Ugyanakkor, és ez csak a másik oldala ugyanazon eseményeknek, a nagyállami hegemonista törekvésekkel szemben megjelenik a háttérbe szorított nemzetek ösztönszerű védekezése is, amit szintén nacionalizmusnak kell tekintenünk. Ennek a nacionalizmusnak az elmarasztalása, kitüntetett szankcionálása a bürokratikus etatizmus részéről gyakran csak a burzsoá nacionalizmus álcázott védelmét jelenti. Ezért a nacionalizmus elleni harcnak a komplex jelenségkör tényleges forrásai ellen kell irányulnia, azaz minden ellen, ami azt táplálja.

A „nemzeti kérdés" és a belőle sarjadó nacionalizmus, gazdasági-politikai kérdés. A nacionalista törekvések politikai és gazdasági tartalma az, hogy az uralkodó nemzetek, illetve ezek uralkodó osztályai, bürokratikus képviselői igyekeznek kisajátítani más nemzetek, népek, nemzetiségek többletmunkájának lehető legnagyobb részét. Nemzetközi vonatkozásban pedig „a többletmunka és a munkamegosztás ellenőrzési formáinak más népekre való ráerőszakolásá"-t jelenti.

Ezeknek a törekvéseknek és viszonyulásoknak „bizonyos elemei és bizonyos formái" kifejezésre jutottak, s kifejezésre jutnak némely szocialista országban is. Sztálin, semmibe véve Lenin nemzeti politikájának elveit és *intenciót*, az adminisztratív centralizmus és egy sajátos etatista tervezési rendszer útján a pénzügyi eszközök, azaz a többletmunka olyan óriási és mesterséges központosítását hajtotta végre, „hogy ennek múlhatatlanul alá kellett ásnia a Szovjetunió népeinek gazdasági önállóságát, meg kellett gyengítenie önálló kulturális és civilizációs fejlődésük anyagi alapjait." [5]

A termelőerők társadalmi, pontosabban állami tulajdonban levő feltételei között a nacionalizmus is elsősorban az államiság eszmei igazolása kíván lenni. Az államiság pedig, a tartalmát képező társadalmi viszonyok szerint, nem más,

mint a bürokratizmus teljes megvalósulása. A nacionalizmus, e körülményekhez és tendenciákhoz igazodva, nemcsak hogy kiváló szövetségest talál a bürokratizmus erőiben, hanem maga is álcázott bürokratizmussá válik. Ebből fakadóan mindaddig, amíg a társadalmi konfliktusok megoldásában az állami és egyéb adminisztratív szervek etatista beavatkozására sor kerülhet, míg az állambürokráciáé a kezdeményező és meghatározó szerep, számolni lehet az államiság kéretlen eszmei igazolásaként jelentkező nacionalista megnyilvánulásokkal is.

„Különböző okoknál fogva – írja Kardelj – a háború utáni első időszakban mi is az anyagi eszközök nagyméretű adminisztratív központosítására kényszerültünk a gazdasági fejlődés és egyéb társadalmi szükségletek kielégítése érdekében." Ha kezdetben a centralizálás szükséges rossz volt is – folytatja –, az iparosítás és a gazdasági élet gyors fellendítéséhez, később „olyan irányú törekvések kezdtek megnyilvánulni, hogy a központosítást – ami csak átmeneti szükséglet volt – elvvé és rendszerré formálják". Ezek a törekvések mind nagyobb mértékben ütköztek a dolgozók érdekeivel. És, persze, nemcsak a dolgozók érdekeivel. A „központosítással szemben megnyilvánult ellenállás a nemzetek közti súrlódások formájában jutott kifejezésre gazdasági téren".[6] Nemzeti politikánk tehát megkövetelte a dolgok gazdasági és politikai vonatkozásainak tisztázását, hangsúlyozza Kardelj. Legfontosabb irányelvként körvonalazódott, hogy „a nemzetek közti viszony alapja a népek gazdasági önállósága", amely szavatolja azok társadalmi, kulturális fejlődését. Ebben a kérdésben is a „munka szerinti elosztás elvének" kellett volna érvényesülnie, ezt az elvet azonban a gyakorlatban „az akkumuláció adminisztratív úton való központosításával" gyakran megsértettük. „Nyilvánvaló – szögezi le Kardelj –, hogy az ilyen centralizált akkumuláció elosztása is adminisztratív úton történt, gyakran szubjektív módon és gazdaságon kívüli hatásoknak is ki volt téve. Ez nemcsak bizonyos gazdasági nehézségeket okozott és a munka termelékenységének növekedését lassította, hanem bizonyos irányvesztést is jelentett nemzeti politikánk gazdasági vonatkozásait és Jugoszlávia népeinek egymás közti viszonyát illetően."[7]

Kardelj szerint a hazánk nemzetei és nemzetiségei közötti súrlódásokat csak úgy csökkenthetjük és küszöböljük ki, ha a gazdasági viszonyokra vonatkozó elvi álláspontunk az ország népeire vonatkozóan világos és közös lesz és ha a mindenki által elfogadott álláspontokat következetesen végre is hajtjuk.

Ismeretes, hogy napjainkban a nemzetek közti gazdasági viszony megteremtéséért folyó – a társadalmi önigazgatás rendszerébe ágyazott – küzdelem részben objektív okokból, részben szubjektív törekvésekből kifolyólag megtorpant, elvi bizonytalansághoz vezetett. A dilemma a körül van, hogy a gazdasági élet nehézségeinek leküzdésében, a válság áthidalásában az adminisztratív intézkedések meddig engedhetők meg, illetve, hogy a köztársasági és községi szintű decentralizálás vagy az akkumuláció szövetségi szintű összpontosítása a jobb-e?

Az értéktöbblet iránti éhség, érthetően, minden szinten és minden környezetben nagy, ami az irányelvek elbizonytalanodása mellett a nemzetek és területek (régiók) közt gazdasági surlódáshoz vezet. Egyidejűleg pedig erősíti a na-

cionalista törekvéseket. A nemzetek közti súrlódások és nacionalista megnyilvánulások, lényegükből fakadóan azt jelzik, hogy a társadalmi újratermelést még mindig az elidegenített gazdasági és politikai hatalom irányítja, s e túl nem haladott társadalmi-gazdasági viszonyok miatt felgyülemlettek bizonyos megoldást sürgető ellentmondások.

Noha a gazdasági-politikai és ennek sajátos vetületeként: a nemzetei és nemzetiségek közti viszonyok szerfelett összetettek, ezek a viszonyok nem állandósulhatnak, s nem is nagyon állandósulnak. A gazdasági és politikai egyenjogúságért folytatott harc szakadatlanul fejlődő folyamat, amelyen belül hol felerősödik, hol gyengül a nacionalizmus hangja. Az „unitarisztikus" és „szeparatisztikus" erők a korábbi és a meglevő bürokratikus monopóliumok köré csoportosulva fékezhetik, s gyakran fékezik is, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságáért folytatott harcot, a gazdasági és társadalmi fejlődés még megoldatlan kérdéseiből, valamint a nemzeti értékek és sajátosságok *reaktiválásával* átmenetileg feszült és ellenséges légkört teremthetnek, a konfliktusok nyomán azonban az elvi állásfoglalások és gyakorlati tennivalók újra és újra egybehangolódnak. Ennek a folyamatnak az eredményeként mind jobban tért hódít az a felismerés, hogy a dolgozók politikai egysége többnemzetiségű környezetben éppen azáltal erősödik, hogy a nemzetek és nemzetiségek gazdasági, kulturális és politikai tevékenységük fejlesztésével bekapcsolódnak a közös élet szervezésébe.

A távlati cél egyértelmű: az, hogy – talán majdan egyszer – leküzdve a nemzeti és országhatárokat, megteremti az egyetemes emberi közösséget.

E céltól azonban, be kell ismernünk, a Föld népei még meglehetősen messze vannak. Némely esetben olyan messze, ami már a távlattalanság látszatát kelti az elnyomott, kiszolgáltatott helyzetben élő emberek szemében. De ott is, ahol valamelyest jobb a helyzet, a messzi távlat, különösen válságos időkben, bizonyos fajta nyugtalanságot és bizalmatlanságot kelthet a nemzeti politika eme végső eredményeinek elérhetőségét illetően.

A nacionalizmus számol ezzel a csüggedtséggel is. Felkarolja és gondos istápolásnak veti alá azok lelkét, akik úgy vélik, hogy ezen a világon már minden kútba esett, kicsorbult, tönkrement, különösen, ami a nemzeti egyenjogúságért vagy általában, a szabad emberért folyó küzdelmet illeti. A gondos „lelkipásztorok", bár elvileg az ember e világi helyzetének rendezésében nem hisznek, a maguk számára mégis politikai tőkét kovácsolnak a csüggedésből. Az iszlám, a pravoszláv és katolikus egyház képviselői olykor magukra vállalják a jogfosztott nemzetek és nemzetiségek érdekeinek védelmét. Veszélyessé akkor válik ez a „küldetés", ha a nacionalista eszmék hordozói, akik kiszorulva az „állam", a „nemzet" vagy a „párt" fedezékeiből, az „egyházat" használják fedezékként. De bármely fedezék mögül fejtsék ki a nacionalista eszmék romboló hatásukat, az általuk felkínált, *túldimenzionált* nemzeti identitás, a kívánatosnál sokkalta jobban szembe állít másokkal, is így nagy veszedelmek forrása. Előfordulhat, hogy valamely nemzeti közösség tagjai, tekintet nélkül vallási meggyőződésükre, pártállásukra, társadalmi funkciójukra, egyénenként roppant tisztességes emberek, becsületesek, akik soha sem követnének el semmi erkölcstelenséget sem más emberekkel szemben, együttesen mégis „bűnözőkként" viselked-

nek, ha a nacionalizmus válik uralkodóvá pártállásukban, érzületükben, vallásos meggyőződésükben. Pszichológiai törvényszerűség, hogy minél többet vagyunk részesei valaminek, a viselkedésünkkel vagy cselekményünkkel kapcsolatos bűntudat annál jobban csökken. Ha egyének lelkét terhelné mindaz a felelősség, amit elvakultságában egy-egy nacionalista kilengés eredményez, a résztvevők elviselhetetlen bűntudattól szenvednének. Hogy a bűntudatnak nyoma sincs, az a kollektív fellépés eredménye, ami elveszi erkölcsi-etikai élét a leggaládabb cselekménynek, s a legembertelenebb viselkedésnek is. A túl szorossá váló identitáskeretek nagy erkölcsi kockázata ez.

(1983)

Jegyzetek

[1] V. ö. Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970., 32. o.
[2] I. m. 39. o.
[3] Erős Ferenc: *A fasizmus társadalomlélektanáról.* Pszichológia, 1982/2., 279–295. o.
[4] Lásd Edvard Kardelj: *A nemzetek közötti viszonyok egyes kérdései szocialista rendszerünkben.* In.: Szocialista önigazgatás, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.
[5] I. m. 26. o.
[6] I. m. 27. o.
[7] I. m. 29. o.

Rezime

Nacionalizam kao prenaglašena svest o identitetu

Oblici pojavljivanja nacionalnog ponosa i nacionalne svesti svakako su vezani za individualno ponašanje. Međutim, pojedinac se, ipak rađa u određenom kolektivu u kojem se susreće sa zatečenim problemima koji prate nacionalnu pripadnost. Ti problemi – društvena strukturalna nesrazmernost, različitost interesa, konflikti – u stvari predodređuju oblike ponašanja i karakteristike ličnosti koje su u vezi sa nacionalnom svešću. Iz tog proizilazi da one hipoteze i teorije koje pojavu i širenje nacionalizma izvode iz psiholoških obeležja: krivog karaktera, degenerativnih stigmi, „dovođenja masa u zabludu" i njihove „zaraženosti" itd., neizostavno kriju stvarne razloge ove pojave, prenebregavajući realne društvene i političke odnose koji su bitniji od subjektivnih karakteristika.

Autor se u svojoj studiji bavi prikazivanjem, odnosno kritikom takve subjektivne koncepcije fenomena nacionalizma koja služi u ideološke svrhe, ubedljivo dokazujući da svođenje nacionalizma na određene karakteristike ličnosti napr. na „zloćudnost" s psihološkog aspekta je neodrživo. Takvo tumačenje nije naučno, već ideološko, jer uzima u obzir dnevno političke ciljeve: skreće pažnju sa nerešenih društvenih, ekonomskih i političkih problema ukazivanjem na dežurnog krivca, dizanjem potere na „neprijatelja". S toga bi bio naivni psihologizam sprovoditi borbu protiv nacionalizma sankcioniranjem pojava, opaženih na nivou individualnog ponašanja i lečiti ih represivnim merama. Primena i najstrožih kaznenih, ili drugih mera zastrašivanja protiv nacionalizma,

ako se zanemare međunacionalni ekonomski, politički i kulturni procesi, neće imeti dejstva, odnosno doneće posledice koje su baš suprotne u odnosu na željene: sankcije i represivne mere potpirivaće novu vatru nacionalizma. Na žalost, po pravilu, baš se to i dešava.

Prema konkluziji autora, nacionalizam danas deluje kao kočnica preobražaja strukturalnih društvenih procesa. Na paradoksalan način: što se više pitanja u vezi jednakih prava i potreba manjina iskazuje u nekoj zemlji, i što je više nerešenih međudržavnih problema povodom njihovog položaja – tim se izrazitije javlja nacionalizam, čije nastajanje se, pak, tumači na dosta rasprostranjen, ali i nenaučan, isključivo ideološki način.

Summary

Overheated Identity Consciousness: Nationalism

The manifestation forms of the national self-esteem and national consciousness are undoubtedly connected with the individual behaviour. However, the individual comes into the world in a community, where the problems related to his ethnic affiliation are already given. These problems – the social structural disproportions, contradictions of interests, conflicts – determine actually the behaviour forms and personality features connected with the national consciousness. Consequently, those ideas, theories which attribute the appearance and spreading of nationalism to psychological characteristics: malformed character, degenerative stigmas, „delusion" and emotional „infection" of the masses, etc. cover up the real reasons of the phenomenon inevitably, keep in hiding its social and political relations, being more important than its subjective aspects.

The author deals in his essay with the review i. e. analysis of this concept of appearance of nationalism serving for subjective, ideological purposes, proving convincingly that locating the nationalism to particular personality features, to „wickedness" is untenable from the psychological point of view. This interpretation is not scientific but it keeps ideological, daily political aims in view: by witch-hunting, „enemy"-pursueing it distracts the attention from the unsolved social, economic, political problems. Therefore, it would be naive psychologism to cure the struggle against the nationalism with repressive measures – sanctions against the manifestation perceivable on the individual behaviour level.

Whatever rigorous repressive and deterrent measures would be taken against the nationalism, if they neglect the economic, political, cultural processes among the nations, the effect i. e. the consequence is just in contradiction with the desirable one: the sanctions and repressive measures fan up the fire of nationalism. That happens usually, unfortunately.

According to the author's conclusion, nationalism acts hindering on the transformation of the social structural processes nowadays. In a paradoxical way, the more should be done in a state concerning the equal rights and possibilities, and the more unregulated questions exist in the field of inter-state relations touching the status of minorities, the oftener the nationalism raises its head and the unscientific, ideological interpretation of nationalism is the more extended and accepted.